

59. Ганцкая О. А. Поляки.— КО, с. 215.
60. Užrašė Kietaviškių JUR narė Eleonora Ramanauskaitė.— ES, LTA, 1777 (346).
61. ES, LTA, 610 (24).

**АНАЛОГИ РИТУАЛОВ ЗАПАСА СКОТА, ИХ АРЕАЛЫ
В ЛИТВЕ И ЗАПАДНОЙ БЕЛОРУССИИ
(2-я половина XIX — первая половина XX в.)**

Р. МЯРКЕНЕ

Резюме

На основе этнографической литературы, архивных данных и полевого материала установлено, что полную модель ритуалов запаса скота на литовско-белорусском пограничье в изучаемый период составляли окуривание, поглаживание, обливание или обрызгивание скота, перегон его через обереги (яйца, острые железные предметы, замок, ткани, нити, валик от ткацкого станка), прикосновение ритуальной веткой (можжевельника, березы, вербы, реже — дуба), запас с нею, яйцами, хлебом и замком, сбор на пастбище камешков, олицетворяющих овец, ритуальная трапеза (яйца или яичница-глазунья, хлеб, реже — творог), обливание возвращающегося пастуха, помещенные оберегов — камешков и ритуальной ветки — в хлеве, реже — в загоне.

Комплекс ритуальных действий, их последовательность, как и восприятие их смысла были различны не только у разных народов, но и в ареале одного этноса. Со 2-й половины XIX в. до первой половины XX в. они постоянно менялись. Ареал запаса с ритуальной веткой, замком, хлебом, обрызгивание скота в течение этого времени на западе резко сократились (см. рис. 2 и 3). Немаловажную роль в этом сыграли перемены в хозяйственной деятельности, коснувшиеся и организации пастбы (рис. 1). В некоторых случаях западная граница этого ареала стала совпадать с границей охватывающего Западную Белоруссию перегона скота через обереги. На западе его пределы мало изменились и частично совпадали с западной границей аукшгайтов-дзуков. В первой половине XX в. единственным ритуальным элементом, сохранившимся почти по всей Литве и на побережьях рек Двины и Вилюи в Белоруссии, было окуривание скота (рис. 3).

В конце XIX—XX в. на пограничных ареалах отдельных ритуальных элементов формировались антагонистические зоны, в которых аналогичным магическим действиям придавалось противоположное или различное значения. Однако они почти не совпадали с современным расселением отдельных этносов.

Несмотря на то, что часть присущих Литве и Западной Белоруссии ритуальных элементов была известна почти по всей Европе, наиболее широко они были распространены среди славянских народов, особенно южных славян.

**ETNINĖS ISTORIJOS TYRINĖJIMAI LIETUVIŲ
LITERATŪROS DRAUGIJOS „PRANEŠIMUOSE“**

VACYS MILIUS

1879—1923 m. Tilžėje (dabar Sovetskas) veikusi Lietuvių literatūros draugija (Litauische literarische Gesellschaft, toliau — LLD) plačiai domėjosi lituanistika ir todėl negalėjo nenušviesti lietuvių etninės istorijos ir to meto demografinės situacijos. Juk tyrinėjant lietuvių istoriją, kalbą, tautosaką, materialinę ir dvasinę kultūrą, savaime reikėjo išaiškinti praeityje ir dabartyje apgyventus plotus. Šiuos dalykus daugiausia nagrinėjo ilgametis draugijos pirmininkas Tilžės gimnazijos vyresnysis mokytojas Aleksandras Kuršaitis. Šiais klausimais buvo daromi pranešimai LLD narių susirinkimuose, skelbiami straipsniai jos leidžiamuose „Lietuvių literatūros draugijos pranešimuose“ („Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“).

Pirmąją publikaciją „Dabartinis lietuvių paplitimas“ paskelbė Maksimilianas Felkelis¹. Kaip rašo autorius, jo tikslas buvo pateikti žinių, kiek XIX amžiuje per vieno žmogaus gyvenimą sumažėjo lietuviškai kalbančių gyventojų Rytų Prūsijoje. Tam buvo panaudoti bažnyčių vizitacijų pranešimai, gauti iš Karaliaučiaus konsistorijos.

Straipsnyje nurodyta, kiek Darkiemio, Geldapės, Gumbinės, Šilutės, Įsruties, Labguvos, Klaipėdos, Pakalnės, Pilkalnio, Ragainės, Stalupėnų, Tilžės ir Vėluvos diecezijų parapijose (kiekvienoje atskirai) 1848 ir 1878 metais buvo iš viso gyventojų ir kiek iš jų kalbėjo lietuviškai. Kai kuriais atvejais pastabose pateikiami ir 1843, 1859, 1861, 1862 ar 1877 metų duomenys. Vienur duodami tikslūs skaičiai, kitur — tik apytikriai, pavyzdžiui, apie pusę, du trečdaliai, du penktadaliai, penki šeštadaliai, apie keturis penktadalius lietuvių. Nors kai kurie duomenys ir ne visai tikslūs, jie rodo visų gyventojų, iš jų ir lietuvių, dinamiką dviem anksčiau minėtais laikotarpiais.

A. Kuršaičio straipsnis „Dėl lietuvių istorijos Rytų Prūsijoje“² buvo pirmasis darbas, skirtas etninei istorijai. Tai draugijos narių mėnesiniame susirinkime (1892 m. gruodžio mėn.) Klaipėdoje skaitytas pranešimas. Iš pirmosios pranešimo dalies, kurioje aiškinta Rytų Prūsijos lietuvių XV—XVIII a. istorija, buvo paskelbta tik ištrauka, o antroji dalis, kurioje duodama lietuvių skaičius ir paplitimas XIX a., įdėta visa. Iš pradžių autorius užsimena apie 1422 m. Melno taiką, kuria buvo nustatyta siena tarp Kryžiuočių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. A. Kuršaitis, rem-

damasis M. Tepenu (Toeppen) kėlė klausimą, ar Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos gyventojai yra lietuviai (aukštaičiai — V. M.), ar atsikėlėliai iš Žemaitijos, kryžiuočiams išnaikinus senuosius gyventojus. Nebuvo įrodymų, kad XIV a. šį kraštą būtų kolonizavę lietuviai; gyventojai čia etniškai vientisi ir aiškiai matyti, kad gyvena nuo seno. Pritarė jis ir A. Becenbergerio nuomonei, kad Gėdapės, Stalupėnų ir Darkiemio apskričių lietuviai yra sūduvių, arba jotvingių, palikuonys. Per kovas su kryžiuočiais ištuštėjusios vietos (vok. *Wildnis* „dykra“) neliko be nieko, o tik retai apgyventos. Po užuominų apie feodalinio laikotarpio karus ir didįjį marą (1708—1811), nusiaubusį šio krašto gyventojus, apie administracinius pertvarkymus, autorius toliau nurodė lietuvių skaičių ir aiškina jų paplitimą Rytų Prūsijoje XIX a. Ši jo straipsnio dalis laikytina vertingiausia tiek anuo metu, tiek mūsų laikais.

A. Kuršaitis savo straipsnio išnašoje (497 psl.) paminėjo J. Zembryckio (Sembrzycki) straipsnį apie jotvingių šiaurės ir vakarų sritis ir jų sienas („*Altpreussische Monatschrift*“, t. 28). Pastarasis atsiuntė „Pranešimams“ patikslinimą, kuris irgi buvo išspausdintas³.

„Pranešimuose“⁴ ištiesai buvo paskelbtas A. Kuršaičio 1898 m. lapkričio 22 d. LLD narių susirinkime skaitytas pranešimas „Lietuvių ir latvių genčių paplitimas“. Po įžanginių pastabų apie lietuvių ir latvių kalbų (autorius vartoja baltų terminą) vietą indoeuropiečių kalbų šeimoje ir jų tarpusavio santykių nusakomas darbo tikslas — aptarti gyvenamojo laikotarpio šių kalbų paplitimo plotą. Latvių kalbos ribas A. Kuršaitis nurodo pagal A. Bylenšteiną⁵. Lietuvių kalbos paplitimo pietinę ir rytinę sieną autorius nusako, remdamasis savo dėdės Fridricho Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika“⁶. Jis cituoja ištiesas pastraipas iš A. Bylenšteino darbo apie latvių, lietuvių ir kitų tautų mišriai apgyventas sritis.

A. Kuršaitis pakartoja A. Bylenšteino duotą latvių skaičių, nurodydamas ir panaudotus šaltinius. O lietuvių skaičių jis perima iš Fr. Kuršaičio, kartu pridėdamas draugijos „Pranešimų“ aštuonioliktame sąsiuvinyje jau skelbtus savo duomenis. Rytų Prūsijos lietuvių skaičių procentais pateikia pagal apskritis; šiuos duomenis jis gavo iš A. Cveko (Zweck), o pastarasis — iš lietuviškų parapijų pastorių. Be to, A. Kuršaitis pagal apskritis nurodo Rytų Prūsijos mokyklų visų ir lietuviškai kalbančių mokinių skaičių ir pastarųjų procentus. Šiuos 1891 m. padėtį rodančius duomenis LLD 1893 m. gavo iš Karališkojo statistikos biuro direktoriaus. Pagal lietuviškai kalbančių mokinių gyvenamąsias vietas autorius veda lietuvių pietinę ribą. Tačiau, remiantis šiuo kriterijumi, nustatyta siena tik iš dalies parodo XIX a. paskutiniojo dešimtmečio lietuvių apgyventą plotą, — juk ne visose šeimose buvo mokyklinio amžiaus vaikai.

Straipsnio pabaigoje A. Kuršaitis, remdamasis kitų autorių darbais, skelbia nuotrupų iš lietuvių ir latvių feodalinio laikotar-

pio etninės istorijos. Taigi šiame straipsnyje vertingais laikytini du dalykai: apskritai Rytų Prūsijos lietuvių ir lietuvių mokinių skaičius. Visa kita — tai jau skelbtų dalykų atpasakojimas.

Lietuvių etninės istorijos tyrinėjimams duomenų teikė draugijos „Pranešimuose“ aktyviai reiškęsis Eduardas Volteris. Skelbdamas Gardino gubernijos Slanimo ir Vilniaus gubernijos Ašmenos apskrities lietuvių dialektologijos ir tautosakos medžiagą, iš pradžių duoda žinių apie pačius gyventojus, nurodo, kur ir kiek jų gyvena: tuos duomenis jis vienu atveju vadina istoriniais statistiniais, kitu — etnologiniais-geografiniais⁷. Pirmiausia autorius pagal P. Kepeną, P. Bobrovskį ir generalgubernatoriaus J. Kochanovo pavedimu surinktus duomenis pateikia Slanimo apskrities lietuvių skaičių įvairiais XIX a. laikotarpiais, ypatingą dėmesį skirdamas Zietelos (Diatlovo) apylinkėms. Remdamasis Ipatijaus metraščiu, E. Volteris mano, kad Zietelos apylinkių lietuviai yra palikuonys prūsų, išstumtų kryžiuočių ir atsidūrusių čia Traidenio laikais.

Daugiau duomenų apie lietuvius randame E. Volterio straipsnyje „Lietuvių skaičius Vilniaus gubernijoje“⁸. Remdamasis pirmojo visuotinio gyventojų surašymo (1897) duomenimis, paskelbtais 1901 metais, pirmiausia jis nurodo, kad Vilniaus gubernijoje gyvena 34 tautybių atstovai (kai kurioms tautybėms priklausė po keletą ar keliolika asmenų; žemaičiai dar laikomi atskira tauta). Taip pat pateikiamas lietuvių skaičius pagal apskritis, socialinę padėtį, lytį ir amžių. Toliau E. Volteris komentuoja Krokuvos Mokslų Akademijos leidinyje „*Materiały antropologiczne i etnograficzne*“ (t. 3, 1898) paskelbtą darbą apie lietuvius Vilniaus gubernijoje (pasirašė Anonymas) ir pagal jį J. Rozvadovskio sudarytą Vilniaus gubernijos kalbų žemėlapi. Tverėčiaus valsčiaus kaimų gyventojų statistinėje lentelėje surašyti kaimų oficialūs ir vietiniai pavadinimai, paaiškinta prie kurios upės ar ežero yra kaimas, nurodytas kiekvieno kaimo gyventojų skaičius, tautybė, gimtoji kalba, ar moka skaityti ir rašyti lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai, pastabose pažymėta, ar gyventojai yra vietiniai, ar atsikėlėliai. Straipsnio pabaigoje E. Volteris, sekdamas F. Tecnerio sorbams taikytu etnografinės statistikos metodu, Vilniaus gubernijos lietuviams rekomenduoja užduoti tris klausimus: 1) ar šiek tiek supranta kitą kalbą; 2) ar moka lenkų kalbą ir kalba lenkiškai; 3) ar kalba tik baltarusiškai ir lenkiškai, tačiau lanko lietuviškas pamaldas.

Dar vienas autorius, LLD skelbęs savo tyrinėjimus, buvo A. Leskyno mokinys A. Doričius. Veikalo „Apie lietuvių dialektologiją“ pirmuosiuose dviejuose skyreliuose jis nurodė lietuvių paplitimo ribas ir lietuvių skaičių⁹. Autorius rašo, kad to meto lietuvių paplitimo ribas sunku tiksliai nustatyti dėl dviejų priežasčių: 1) trūks ta žmonių, tyrinėjančių lietuvių kalbą; 2) lietuviai gyvena maišyta su kitomis tautomis. Ano meto Rytų Prūsijos statistikose lietuviai dažnai užrašyti vokiečiais, be to, lietuvių kalba ten baigianti išnykti. A. Doričius lietuvių kalbos paplitimo ribas nurodo kaip ir

A. Šleicheris, F. Kuršaitis, A. Leskynas, A. Becenbergeris, tik kai kada jų teiginius patikslindamas savo surinktais duomenimis. Lietuvių skaičių, kuris, jo nuomone, nelabai tikslus, paima iš F. Kuršaičio, A. Leskyno ir J. Zelvio.

Apžvelgtieji LLD tyrinėjimai, paskelbti jos „Pranešimuose“ (leidinys pasiekdavo daugelio Europos kraštų mokslines institucijas ir mokslininkus), supažindino mokslo pasaulį su lietuvių etnoso praeitimi, XIX amžiuje vykusiais pakitimais.

NUORODOS

1. Voelkel M. Die heutige Verbreitung der Litauer.—Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft (toliau—MLLG), Heidelberg, 1883, H. 7, S. 1—4.
2. Kurschat A. Zur Geschichte der Litauer in Ostpreussen. (Insbesondere Statistisches).—MLLG, 1893, H. 18, S. 497—505.
3. Sembrzycki J. Berichtigung.—MLLG, 1894, H. 19, S. 103—104.
4. Kurschat A. Die Verbreitung des litauisch—lettischen Volkstammes.—MLLG, 1899, H. 24, S. 534—548.
5. Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert.—St. Petersburg, 1892.
6. Kurschat F. Grammatik der litauischen Sprache.—Halle, 1876.
7. Wolter E. Zur litauischen Dialektkunde.—MLLG, 1895, H. 20, S. 166—187.
8. Wolter E. Die Zahl der Litauer im Gouvernement Wilna.—MLLG, 1902—1903, H. 27—28, S. 261—266.
9. Doritsch A. Beiträge zur litauischen Dialektologie.—MLLG, 1912, H. 31, S. XII—XIII.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ЛИТОВСКИМ ЛИТЕРАТУРНЫМ ОБЩЕСТВОМ В «СООБЩЕНИЯХ»

В. МИЛЮС

Резюме

Литовское литературное общество (Litauische literarische Gesellschaft), действовавшее в 1879—1923 гг. в Тильзите (ныне Советск), интересовалось широким кругом литуанистических вопросов, в том числе и этнической историей. Этой тематике посвящались доклады, результаты исследований публиковались в изданиях общества, главным образом в «Сообщениях» («Mitteilungen»). Доклады и статьи (М. Фелькеля, А. Куршайтиса, Э. Вольтера, А. Дорича) были основаны как на опубликованных источниках, так и на архивных, полевых материалах. Большинство публикаций посвящено этнической истории литовцев Восточной Пруссии в XIX в., некоторые касались всей этнической территории Литвы, численности литовцев, границ их расселения или отдельных ареалов.

TURINYS

R. Volkaitė-Kulikauskienė. Pratarė	3
Vytautas Mažiulis. Apie senovės vakarų baltus bei jų santykius su slavais, ilirais ir germanais	5
Zigmas Zinkevičius. Žemaičių tarmės kilmės klausimu	12
Aleksas Girdenis. Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje. (Fonologijos dalykai)	19
Adolfas Tautavičius. Žemaičių etnogenezė (archeologijos duomenimis)	27
Mečislovas Jučas. Dėl vakarinių ir šiaurinių žemaičių ribų (pagal istorinius duomenis)	36
Gintautas Cesnys. Jotvingių antropologija	47
Irena Papreckienė. Šiaurės lietuvių etninė odontologija	60
Edvardas Gudavičius. Lemoviai	75
Juozas Jurginis. Lietuvių kildinimas iš alanų ir herulų	84
Fiodoras Klimčiukas, Aloyzas Vidugiris. Iš etnolingvistinių ir religinių santykių istorijos baltų ir rytų slavų paribio zonoje	93
Regina Merkienė. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir vakarų Baltarusijoje (XIX a. antroji—XX a. pirmoji pusė)	100
Vacys Milius. Etninės istorijos tyrinėjimai Lietuvių literatūros draugijos „Pranešimuose“	113

СОДЕРЖАНИЕ

Р. Волкайте-Куликаускене. Предисловие	3
В. Мажюлис. О древних западнобалтийцах и их отношениях со славянами, иллирийцами и германцами	10
З. Зинкявичюс. К вопросу о происхождении жемайтского диалекта	17
А. Гирдянис. Проблема куршского субстрата на территории северо-жемайтского наречия литовского языка	25
А. Таутавичюс. Этногенез жемайтов (по археологическим данным)	34
М. Ючас. К вопросу о западных и северных границах жемайтов (по историческим данным)	45
Г. Чеснис. Антропология ятвягов	59
Н. Папрецкене. Население Северной Литвы в аспекте этнической одонтологии	74
Э. Гудавичюс. Лемовии	83
Ю. Юргинис. О родстве литовцев с аланами и герулами	91
Ф. Климчук, А. Видугирис. К вопросу об этнолингвистических и религиозных соотношениях в зоне балто-восточнославянского пограничья	98
Р. Мяркене. Аналоги ритуалов запаса скота, их ареалы в Литве и Западной Белоруссии (2-я половина XIX—первая половина XX в.)	112
В. Милюс. Исследование вопросов этнической истории Литовским литературным обществом в «Сообщениях»	116

INHALT

R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vorwort	3
V. Mažiulis. Über die ältesten Beziehungen der Westbalten mit Slawen und Germanen	5
Z. Zinkevičius. Zur Frage der Herkunft der žemaitischen Mundart	12
A. Girdeņis. Dar Problem des kurischen Substrats im Territorium der nordžemaitischen Mundart	19
A. Tautavičius. Ethnogenese der žemaitischen Mundart	27
M. Jučas. Über die Grenzen der Nord- und Westžemaiter (aufgrund der Geschichtsquellen)	36
G. Česnys. Anthropologie der Jatwinger	47
I. Paprečkienė. Nordlitauer aus der Sicht der ethnischen Odontologie	60
E. Gudavičius. Lemowen	75
J. Jurginis. Herleitung der Litauer aus Alanen und Herulern	84
F. Klimčiukas, A. Vidugiris. Aus der Geschichte der ethno-linguistischen und religiösen Beziehungen in dem baltisch-ostslawischen Grenzgebiet	93
R. Merkienė. Analogien und Areale der Ritualien beim Hinaustreiben des Viehs in Litauen und Westbelorußland (die 2. Hälfte des 19. Jh.—die 1. Hälfte des 20. Jh.)	100
V. Milius. Die Forschungsfragen zur ethnischen Geschichte in den Abhandlungen der Litauischen literarischen Gesellschaft	113

Iš-12

Iš lietuvių etnogenezės: [Straipsnių rinkinys] / LTSR MA Istorijos in-tas; Red. kolegija: R. Volkaitė-Kulikauskienė (ats. red.) ir kt.; [Pratarmė, p. 3-4, R. Volkaitės-Kulikauskienės]. — V.: Mokslas, 1981. — 120 p., iliustr., žemėl.

Santr. rus. Bibliogr. nuorodos str. gale.

Leidinyje parengtas 1979 m. LTSR MA Istorijos institute įvykusios respublikinės konferencijos skaitytų pranešimų pagrindu. Spausdinami archeologų, istorikų ir kalbininkų straipsniai apie baltų praeitį, jų santykius su slavais ir germanais, apie lietuvių bei rytinių slavų kontaktus. Keletas straipsnių skirti žemaičių genezei, jų gyventosios teritorijos ribų nustatymui bei žemaičių tarpusavyje susidarymui.

0508000000

10602—052

I M 854(08)—81 Ž—81

902.7

ОБ ЭТНОГЕНЕЗЕ ЛИТОВЦЕВ. Под ред. д-ра истор. наук, чл.-кор. АН ЛитССР Р. Волкайте-Куликаускаене. На литовском яз. Вильнюс, «Мокслас», 1981.

Autorių kolektyvas. IŠ LIETUVIŲ ETNOGENEZĖS. Redaktorės G. Bagdanavičiūtė ir T. Gavrilova. Dailininkė R. Rozytė. Meninė redaktorė L. Tulytė. Techninė redaktorė A. Plauškienė. Korektorė G. Zaščišinskienė. IB Nr. 1897

Duota rinkti 1980.08.20. Pasirašyta spausdinti 1980.12.26. LV 09810. Formatas 60×90¹/₁₆. Popierius — spaudos Nr. 2. Šriftas — 10 p. literatūrinis. Spauda — iškilioji. 7,5 sp. l., 9,43 apsk. l. Tiražas 1500 egz. Užsakymo Nr. 4604. Kaina 1,50 Rb. Užsakymas. „Mokslas“, Vilnius, Žvaigždžių g. 23. Spaudė spaustuvė „Pergalė“, Vilnius, Latako g. 6.